

ДО 100-РІЧЧЯ М. А. ВОЇНСТВЕНСЬКОГО

14 лютого 2016 року виповнилося 100 років з дня народження широко відомого на теренах колишнього Радянського Союзу і за його межами орнітолога, доктора біологічних наук, професора, заслуженого діяча науки Воїнственського Михайла Анатолійовича.

Михайло Анатолійович народився в інтелігентній, на протязі багатьох поколінь, родині лікаря та вчительки. Школу закінчив у м. Києві у 1930 році. В 1931-1932 рр. навчався у Київському агрономічному технікумі. Цікавість та любов до природи, до всього живого, що проявлялися з дитинства, з часом переросли в запальну пристрасть дослідника, в прагнення більше пізнати тваринний світ, проникнути в суть явищ і процесів, що відбуваються в ньому.

З 1933 року М. А. Воїнственський навчався на біологічному факультеті

Київського державного університету, який закінчив з відзнакою в 1938 році.

Як він сам стверджував, йому дуже пощастило з учителями, якими були В. М. Артоблевський, І. І. Шмальгаузен, М. М. Воскобойников. Під їхнім впливом уже в студентські роки сформувалися наукові інтереси молодого дослідника як орнітолога, зоогеографа, систематика, еволюціоніста. Здібного талановитого випускника залишають працювати в Зоологічному музеї Київського державного університету. Під час навчання в аспірантурі Михайло Анатолійович приділяє особливу увагу дослідженням з екології та систематики синиць, повзиків і підкоришників фауни України та робить свій перший істотний внесок в науку зробивши ревізію систематичної приналежності роду *Aegithalos*. У 1941 році Михайло Анатолійович закінчив аспірантуру та повністю підготував кандидатську дисертацію, але захистити її не встиг.

З 1941 по 1944 рік він учасник Другої світової війни. Після повернення до Києва в 1944 році М. А. Воїнственський працює викладачем у Київському державному університеті та бере активну участь в його відновленні й організації учбової та наукової роботи. Особливо багато сил і енергії він віддає відродженню вщент зруйнованого фашистами Зоологічного музею. Саме його відрядили до Москви, де він проявив неабияку заповзятливість та взяв на себе значну частину витрат, щоб забезпечити повернення колекцій до Києва.

В 1946 році Михайло Анатолійович успішно захистив кандидатську дисертацію, матеріали якої лягли в основу опублікованої в 1949 році монографії «Пищухи, поползни, синицы УССР». У цьому ж році його затверджують у званні доцента кафедри зоології хребетних. З цього часу він займається дослідженнями орнітофауни степової зони Європейської частини СРСР та історії її формування. Ним досліджені кісткові залишки пліоценового птаха *Gryzaja odessana*, який раніше вважався водоплавним, та встановлено, що цей птах належить до ряду дрохв. Захопленість Михайла Анатолійовича еволюційними питаннями в орнітології залишилась у нього до останніх днів, що підтверджують його вислови щодо належності припутня до роду горлиць, а не голубів.

Михайлом Анатолійовичем уточнена приналежність окремих знахідок і сформульовані оригінальні положення про предкові форми і центри походження деяких домашніх птахів. Все це дозволило розробити нові принципи зоогеографічного районування степової зони та Криму. Результатом цих досліджень стала докторська дисертація на тему «Современное состояние и происхождение орнитофауны Степной зоны Европейской части СССР» (1956 р.), яка в 1960 році була опублікована у вигляді монографії.

В 1956 році Михайла Анатолійовича запрошують на посаду завідуючого музейним сектором Інституту зоології АН УРСР. Під його керівництвом проводиться величезна робота з реконструкції експозицій музею та приведення до ладу фондів наукових колекцій. У 1959 році музей було реорганізовано у відділ хребетних, який М. А. Воїнственський очолював понад 30 років. Головним напрямком очолюваного ним відділу було вивчення фауни України, мінливості, систематики, екології різних видів птахів, ссавців та інших хребетних. Під його керівництвом проводиться низка крупних наукових експедицій з вивчення фауни України та суміжних територій, а також на Кавказ, узбережжя Баренцового, Білого, Балтійського, Чорного та Каспійського морів. Побував він на Сиваші та гірських озерах Швейцарії та Болгарії. Значну частину свого життя Михайло Анатолійович присвятив вивченню орнітофауни дельт великих річок України – Дніпра, Дунаю та Дністра.

В 1960 році йому присвоєно звання професора. Під його керівництвом в Інституті зоології розгорнулося глибоке вивчення екології мисливських тварин. Крім фундаментальних досліджень М. А. Воїнственський велику увагу приділяв вивченню прикладного значення хребетних (екології мисливських тварин, охороні природи, вивченню міграцій та зимівель птахів). За його ініціативою при відділі було створено лабораторію з вивчення мисливської фауни на території України. За результатами цих досліджень було розроблено та втілено в практику через Міністерство лісового господарства та Держкомітет з охорони природи низку рекомендацій, зокрема по бонітуванню та впорядкуванню мисливських господарств (облік, оптимальна щільність мисливських тварин, кормова ємність угідь, планування відстрілу дичини та розведення диких тварин).

За ініціативи М. А. Воїнственського у відділі була організована група та розгорнуті масштабні дослідження з міграції птахів на всій території України, що дало можливість поряд з вирішенням низки практичних проблем (вимоги безпеки руху літаків, перенесення дикими птахами вірусних захворювань, мисливське господарство та ін.) поставити на належний рівень справу охорони цінних видів птахів, як на шляхах міграції, так на місцях із масових зимівель на півдні України.

Захопленість проблемами міграцій птахів спонукала Михайла Анатолійовича до необхідності створити на півдні України, де проходять найпотужніші міграційні шляхи птахів, орнітологічну станцію. Його активність в цьому напрямку успішно була завершена у 1985 році створенням, досить незвичної на той час формою - міжвідомчою Азово-Чорноморською орнітологічною станцією. Наказ про її створення підписали віце-президент Академії Наук України та міністр освіти України. З того часу вже понад 30 років плідно працює орнітологічна станція, як символ вшанування пам'яті М. А. Воїнственського.

За роки існування відділ хребетних став основою для виділення інших підрозділів інституту (музейного відділу та відділу популяційної екології, лабораторії охорони наземних хребетних – теперішній відділ моніторингу та охорони тваринного світу).

М. А. Воїнственським опубліковано понад 200 наукових та науково-популярних робіт, в тому числі 18 монографій та книг, які одержали високу оцінку колег та загальне визнання. Він майстерно володів пером та активно займався пропагандою і популяризацією орнітологічних знань у передачах на радіо та телебаченні.

Важко переоцінити заслуги М. А. Воїнственського у підготовці молодих науковців. Його захоплюючі талановиті лекції та екскурсії в природу визначили наукову спрямованість не одного студента. Лише аспірантів, які успішно захистили кандидатські дисертації, у нього було 46. У багатьох пошукачів він був консультантом докторських дисертацій та опонентом.

Протягом майже 20 років він очолював на громадських засадах Українське товариство охорони природи та заповідної справи в Україні. Багато років очолював Українське орнітологічне товариство, був першим його президентом. Товариство об'єднувало науковців академічних установ, природничих факультетів вузів та наукових відділів природних заповідників. Згодом він став почесним президентом товариства.

Михайло Анатолійович здійснював широкі зарубіжні наукові зв'язки. Він був Заступником Голови Східно-Європейського Комітету МСОП з освіти, виступав з науковими доповідями на конференціях в різних країнах Європи (Швейцарія, Румунія, Угорщина, Німеччина, Чехословаччина, Болгарія, Польща, Іран).

Михайло Анатолійович Воїнственський належав до плеяди вчених, які багато в чому визначали рівень та основні напрямки вітчизняної орнітології другої половини 20-го століття. Як кожен талановитий дослідник, він володів широким діапазоном наукових знань, що включали палеонтологію, зоогеографію, заповідну справу, філософські основи біології.

В останні роки свого життя Михайло Анатолійович велику увагу приділяє саме філософським питанням, які стосуються походження та еволюції екосистем і біосфери. Детально проаналізувавши теорію Ч. Дарвіна про походження видів, він запропонував новий підхід до розгляду цих процесів з точки зору сучасних наукових досліджень, у першу чергу питань, що стосуються природного та штучного добору. На основі ретельного аналізу він робить наступні узагальнюючі висновки:

1. Природний добір в природі здійснюється не за допомогою окремих розрізаних факторів зовнішнього середовища, а є складним процесом, в якому бере участь добре злагоджений, організований «механізм», що складається з багатьох системних блоків.

2. Найбільш важливим, головним перетворюючим механізмом є зовнішнє середовище, в якості якого виступає організована первинна екосистема – біогеоценоз.

Основний наголос вчений робить на те, що при вивченні еволюції біосфери цей процес потрібно розглядати як етап розвитку всієї геосистеми та спробувати уявити, які фізико-хімічні та біологічні закони стали причиною появи та розвитку біосфери, як енергетичної оболонки Землі, що захищає геосистему від витоку енергії в космічний простір. Аналіз структурно-функціональної організації (СФО) біологічних і змішаних систем (екосистем), особливостей їх історичного розвитку (еволюції) дозволяє встановити для цих систем наступні закономірності:

а) саморозвиток у напрямі ускладнення СФО, накопичення інформації (негентропія);

б) деградація вже досягнутого рівня організації.

Ці дві тенденції чи форми вічного руху матерії притаманні всім відомим нам системам незалежно від рівня їх організації. Основною їх особливістю є саморозвиток у напрямку ускладнення та інтеграції СФО, інтенсифікації енергообмінних процесів і накопичення інформації (еволюція). Ця велика робота була опублікована до 80-річчя Михайла Анатолійовича.

Крім суто наукових інтересів Михайло Анатолійович був затятим рибалкою, мисливцем, фотографом-анімалістом, причому навіть у своїх захопленнях він також був професіоналом, у якого консультувалися і рибалки, і мисливці, і фотографи. Він був щирою, доброю і веселою людиною, з будь-яким співрозмовником він тримався просто, без зарозумілості. Під час бесід із колегами у нього завжди знаходилися чудові анекдоти, обов'язково пов'язані з темою розмови. Для студентів та аспірантів, незважаючи на різницю в статусі та віці, він був старшим товаришем, якого ми всі любили і всіляко намагалися йому наслідувати. В цьому сенсі Михайло Анатолійович залишився для нас не тільки Вчителем по професії, а й Вчителем по життю.

В.П.Боярчук

В.М.Попенко

Й.І. Черничко